

Mārcis Krūmiņš, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors

TIESĪBU UN PIENĀKUMU “LĪDZSVARS”

THE “BALANCE” OF RIGHTS AND OBLIGATIONS

Atslēgvārdi: tiesības, pienākumi, tiesnesis, lietas dalībnieks, civilprocess

Keywords: rights, obligations, judge, party, civil proceedings

Summary

The article deals with an issue related to the performance of the judge's duty. The judge did not rule on one of the several questions raised by the plaintiff. The Senate of the Supreme Court of the Republic of Latvia has included in the case law a decision in which it has been established that the plaintiff, without exercising his right to submit a request to the court for making an additional judgment, has lost that case. At the same time, the Senate of the Supreme Court did not take any action to prosecute a judge who had not fulfilled his duty imposed on him by law – to decide all claims filed. The article addresses these issues and provides an explanation of the importance and impact of the exercise of rights and obligations on society as a whole.

Ievads

Izlasot raksta nosaukumu, lielākai daļai var šķist, ka tas taču katram ir saprotams un zināms. Bieži vien sabiedrībā dzirdams, ka bērni zina savas tiesības, bet ne vienmēr zina un ievēro tos pienākumus, kuri uzlikti katram sabiedrības loceklim. Ikvienam sabiedrības loceklim ir jāzina savas tiesības, lai tās varētu aizstāvēt. Tomēr neapstridams ir arī fakts, ka tiesības tiek līdzsvarotas ar pienākumiem. Tas atkarīgs no dažādiem aspektiem. Tiesneši minētajā jautājumā nav izņēmums. Tomēr, pētot tematu, atrodami tādi darbi kā “Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana”¹ un “Tiesnešu

¹ Langenbuhere K Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Prof. Edgara Meļķiša zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.

tiesības”², bet tā ir tikai viena medaļas puse. Otra – pienākumi. Tiesnešu pienākumi. Tiesneši, pildot savus amata pienākumus, nav ārpus sabiedrības, un, tieši tāpat kā bērniem un jauniešiem, advokātiem, notāriem un citiem, arī tiesnešiem ir jāpilda ar likumu uzliktie pienākumi, vai nu tie ir minēti materiālajās vai arī procesuālajās tiesību normās. Spriežot tiesu, lietas dalībniekiem tiek atgādināts par pienākumiem un sekām, ja tie netiek pildīti. Taču sabiedrībai ir tiesības zināt un saprast to, ka arī tiesnešiem ir atbildība, ne tikai morāla, bet arī tīri praktiska par konkrētu pienākumu nepildīšanu. Atbildība ne tikai vārdos, bet arī praktiskajā dzīvē.

Tiesas tiesība un pienākuma izpilde

Ievērojot to, ka aizvien vairāk tiek publicēti tiesu nolēmumi, arī zinātniskajai izpētei ir pieejami daudz vairāk tiesu nolēmumu. “Tiesību zinātnes uzdevums ir arī identificēt tiesību un tiesībspējamības prakses trūkumus, tiesību baltos plankumus, neadekvātus risinājumus, t. i., kritiski vērtēt tiesības un sniegt savus uzlabojumu priekšlikumus (tas vairāk skar tieši akadēmisko tiesību zinātni).”³ Pēdējos gados judikatūras atziņās aizvien vairāk tiek iekļauti nolēmumi, kuros tiek analizētas situācijas, kad tiesnesis, izskatot civillietu, rezolutīvajā daļā nav izskatījis visus pieteiktos prasījumus. Ievērojot raksta apjomu, autors apskatīs vienu Latvijas Republikas Augstākās tiesas judikatūrā iekļautu lēmumu,⁴ kurā tiek norādīta lietas dalībnieka atbildība par savu tiesību neizmantošanu. Proti, lietas dalībnieks, kas nav izmantojis savas tiesības, kuras paredzētas Civilprocesa likuma⁵ 74. panta un 201. panta pirmās daļas 1. punktā, zaudē jebkādā veidā aizstāvēt savu tiesību tiesā. “Senāts norāda, ka, tā kā prasītājs nav izmantojis iespēju lietā iesniegt pieteikumu par papildsprieduma taisīšanu likumā paredzētajā termiņā, tiesības prasīt papildsprieduma taisīšanu zaudētas neatgriezeniski. Šādos apstākļos nav konstatējams dibināts pamats nodot jautājumu jaunai izskatīšanai, jo, atceļot pārsūdzēto apelācijas instances tiesas lēmumu, jautājums ir noregulēts galīgi. Līdz ar to apelācijas instances tiesas lēmums ir atceļams, nenododot jautājumu jaunai izskatīšanai.” Būtiski ir atzīmēt, ka Senāts ir norādījis uz lietas dalībnieka “tiesības”, ko nosaka likums, izmantošanu. Domāju, ka lielākā daļa raksta lasītāju piekritīs, ka tiesība vai nu ir, vai arī nav izmantojama pēc tā subjekta, kam tā ir ar likumu piešķirta. Pilnīgi pamatots un tiesību normai atbilstošs, pēc autora domām,

² Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.

³ Apse D. Tiesību zinātne. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/7400> [aplūkots 03.11.2021.].

⁴ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 25.02.2021. lēmums lietā Nr. C33539318, SKC-243/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=1&year=2021> [aplūkots 06.11.2021.].

⁵ Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998, Nr. 326/330. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums> [aplūkots 06.11.2021.].

ir senatoru konstatējums par tiesību zaudēšanu. To saprot arī cilvēki, kuriem nav juridiskās izglītības. Nevēloties izmantot savu likumā (Civilprocesa likumā) paredzēto tiesību (tā ir personas tiesība, kurai ir iestājušās sekas), zūd tiesības par šo jautājumu vērsties tiesā.

Tajā pašā laikā minētajā lēmumā ir ierakstīts un atzīts, ka "Atbilstoši civilprocesā nostiprinātajam dispozitīvātes principam personai ir tiesības izvēlēties, kādus prasījumus tiesai pieteikt. Savukārt tiesai procesa stadijā, kad lieta ir pieņemta izskatīšanai un ierosināta, jāvērtē, vai pieteiktie prasījumi pēc būtības ir pamatoti vai ne, kam precīzi jābūt atspoguļotam tiesas nolēmuma rezolutīvajā daļā. Tiesas nolēmumam jābūt prasības pamata un priekšmeta robežās un jāsniedz risinājums pieteiktajiem prasījumiem (sk. arī Senāta 2016. gada 29. augusta sprieduma lietā Nr. SKC-360/2016 (C04365210) 7.6. punktu, 2017. gada 9. novembra sprieduma lietā Nr. SKC-230/2017 (C30522510) 5.2. punktu, 2018. gada 21. februāra lēmuma lietā Nr. SKC-407/2018, ECLI:LV:AT:2018:0221.C04212600.3.L, 7.3. punktu). Pretējā gadījumā uzskatāms, ka tiesas uzdevums izspriest lietu nav izpildīts". Tomēr šajā lēmumā nav pateikts tas, ka Civilprocesa likuma 192. pants uzliek tiesnesim pienākumu un noteic, ka "Tiesa taisa spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz prasībā norādītā pamata, nepārsniedzot prasījuma robežas". Tiesību literatūrā un Civilprocesa likuma komentāros nostiprinājusies atziņa, ka "Tiesai jātaisa spriedums tikai par likumā noteiktā kārtībā pieteiktajiem prasījumiem, kas sastāda prasības vai pretprasības priekšmetu, un tikai tajā apjomā, kādā tie izspriesti tiesas sēdē, tiesai izskatot lietu pēc būtības".⁶ Taisīt spriedumu par visiem pieteiktajiem prasījumiem, ja tie ir izskatīti tiesas sēdē, ir tiesneša pienākums.

Likumdevējs tiesību normā ir ierakstījis, ka, "Piemērojot tiesību normas, tiesa ņem vērā judikatūru" (Civilprocesa likuma 5. panta 6. daļa). Viens no apskatāmajā lēmumā senatoru norādītajiem argumentiem, kas nostiprināts judikatūrā, ir tas, ka dalībnieki nav izmantojuši savas tiesības iesniegt pieteikumu par papildsprieduma taisīšanu, kā to paredz Civilprocesa likuma 201. panta pirmās daļas 1. punkts. Civilprocesā ir nostiprināta prasītāja tiesība. Tajā pašā laikā likumā "Par tiesu varu"⁷ 89. pants nosaka tiesneša pienākumus. Kā pirmais no pienākumiem, kas minēts panta pirmajā punktā, tiek noteikts, ka "(1) Tiesnesim, spriežot tiesu, precīzi jāizpilda likuma prasības ..". Tas ir tiesneša pienākums. Viena no likuma prasībām ir tā, ko nosaka Civilprocesa likuma 193. panta 6. daļa, kurā paredzēts, ka tiesnesis taisa spriedumu par katru prasījumu, vai nu tos apmierinot, vai noraidot. Tas ir tiesneša pienākums, ne tiesība. Likumdevējs ir noteicis, ka par katru pieteikto prasījumu tiesai tiek maksāta valsts nodeva. Proti, par katru prasījumu likums ir noteicis konkrētu maksājumu. Tieši tāpat kā par katru pakalpojumu vai preci. Ja prasījums netiek izlemts, valsts nodeva no valsts puses ir iekasēta ne par

⁶ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016.

⁷ Latvijas Republikas likums "Par tiesu varu". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu> [aplūkots 06.11.2021.].

ko. Paraugoties no cita skatpunkta, varētu salīdzināt ar darbinieka pienākumu pildīšanu atbilstoši darba līgumam, kurš tos kaut kādā daļā nepilda. Tie, kuri strādā uz darba līguma pamata, zina to, ka darba līgumos ir ierakstīts, kādas ir sekas, ja darbinieks nepilda savus līgumā paredzētos pienākumus vai arī pārkāpj darba devēja noteikto kārtību. To nosaka ne tikai darba līgums, bet arī likums. Smagākais sods, ko darba devējs var piemērot darbiniekam, – atlaišana no darba.

Tiesnešiem nav darba līguma, un viņi savas darba attiecības, stājoties valsts dienestā kā tiesu varas īstenotāji, uzsāk uz likuma pamata. Ar tiesnesi netiek slēgts darba līgums, jo viņš ir pakļauts tiešai likuma iedarbībai. Tai pašā laikā Tiesnešu ētikas komisija ir atzinusi, ka “[1] Tiesnesis ir valsts amatpersona, un, pildot tiesneša amata pienākumus, tiesnesis pilda valsts dienestu (sal. sk. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 31.1. un 31.2. apakšpunktu un tur minēto atsauci uz tiesību doktrīnu)”.⁸ Tā kā ar tiesnesi netiek slēgts darba līgums, tad vienīgais mehānisms, kā veikt tiesneša darbību kontroli likumu ievērošanā un tiesību normu piemērošanā, ir iekšēja kontrole – Tiesnešu ētikas komisija vai Disciplinārtiesa.

Tiesnešu saukšanu pie disciplinārtbildības nosaka “Tiesnešu disciplinārās atbildības likums”.⁹ Likuma pirmajā pantā ir noteikts, ka “1) Tiesnesi var saukt pie disciplinārās atbildības par: 1) tīšu likuma pārkāpumu tiesas lietas izskatīšanā; 2) darba pienākumu nepildīšanu vai lietas izskatīšanā pieļautu rupju nolaidību; [...]”. Iepazīstoties ar publiski pieejamo informāciju, kas publicēta Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājaslapā “Disciplinārtiesa”,¹⁰ redzams, ka Disciplinārtiesas darbs notiek un tiesu vara risina jautājumus, kas saistīti ar dažādiem tiesnešu pieļautajiem pārkāpumiem, tai skaitā tiesību normu neievērošanā saistībā ar konkrētām lietām. Autoram neizdevās atrast lietu, kas būtu saistīta ar jautājumiem par visu pieteikto prasījumu neizlemšanu, kas ir būtisks likuma pārkāpums, pildot savus tiešos darba pienākumus. Iespējams, ka tam nav pienācis laiks. Šāda veida rīcība – iekšēji, tiesu varas sistēmā –, neizvērtējot jautājumus, kas saistīti ar visu prasījumu neizspriešanu lietā, noteikti tiek pamanīta sabiedrībā, it īpaši tad, ja konkrēta lieta tiek ievietota Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājaslapā sadaļā “Judikatūra”.

Saskaņā ar publiski pieejamo informāciju arī Tiesnešu ētikas komisijā nav ierosināta neviena lieta par to, ka tiesnesis nav izpildījis ar likumu uzlikto pienākumu, proti – nav izlēmis visus tiesā iesniegtos prasījumus.

No minētā tiesas lēmuma un apkopotās publiski pieejamās informācijas var secināt, ka, neskatoties uz tiesību normām, kuras ir pieņemtas, to darbība attiecībā uz piemērošanu pret tiesnešiem, kuri nav izpildījuši savu pienākumu, ko viņiem uzliek likums, faktiski nedarbojas ierobežotā apmērā un darbojas ar zināmiem “traucējumiem”.

⁸ Tiesnešu ētikas komisija. Skaidrojums. 14.10.2016. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/tiesnesu-etikas-komisijas-sedes> [aplūkots 25.10.2021.].

⁹ Tiesnešu disciplinārās atbildības likums. Latvijas Vēstnesis, 10.11.1994., Nr. 132. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57677-tiesnesu-disciplinaras-atbildibas-likums> [aplūkots 03.11.2021.].

¹⁰ Disciplinārtiesas lēmumi. Pieejams: <https://at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu/disciplinartiesa/disciplinartiesas-lemumi> [aplūkots 25.10.2021.].

Vēl viens aspekts, ko nedrīkstētu neņemt vērā, izvērtējot jautājumu par tiesību un pienākumu līdzsvaru. Un tas ir – vai ar likumu uzliktais pienākums var tikt aizstāts ar tiesību? Pirmā atbilde noteikti būtu – nē! No analizējamā lēmuma teksta ir redzams, ka Senāts ir skatījis jautājumu plašāk un atbilstoši lietai konstatējis, ka “Tātad būtībā apelācijas sūdzība iesniegta nevis par pirmās instances tiesas spriedumu, bet gan par to, ka attiecībā uz prasījumu Nr. 3 spriedums nav taisīts [...]”. Lēmumā nav norādīts, ka pirmajā instancē minētais prasījums netika pārbaudīts tiesas sēdē. Tas nozīmē tikai to, ka pirmās instances tiesa neizpildīja likumā noteiktās prasības. Taču iekšējās kontroles mehānisms, kas aprakstīts iepriekš, netika iedarbināts.

Lēmumā pamatoti norādīts, ka “Tāda veida trūkumu nevar labot, vēršoties ar apelācijas sūdzību apelācijas instances tiesā, jo otrās instances tiesai nav atbilstošas kompetences, lai vērtētu pirmās instances tiesā neizskatītos prasījumus, tostarp no tāda aspekta, vai prasītājam piemīt atbilstošas prasības tiesības...”. Taču lēmumā nekas nav norādīts par to, ka apelācijas instancei minētais trūkums pirmās instances tiesas darbā bija jāpamana un arī jāreaģē atbilstoši noteiktajai iekšējās kontroles sistēmai.

Lēmumā pamatota ir norāde, ka “Konstatētajos apstākļos prasītājs varēja vērsties pirmās instances tiesā ar pieteikumu par papildsprieduma taisīšanu Civilprocesa likuma 201. pantā paredzētajā kārtībā...”, bet tā ir prasītāja tiesība, ne pienākums. Savukārt pirmās instances tiesai pienākums bija izskatīt visus prasījumus. To precīzi konstatēja arī Senāts, taču nekāda tālāka darbība iekšējās kontroles mehānismā nesekoja.

Lēmumā ir vērtēts Civilprocesa likuma 201. pants tikai no apelācijas aspekta un attiecībā uz prasītāja rīcību – proti, tiesību izmantošanu. Taču nav skatīts jautājums par pirmās instances tiesas pienākumu pildīšanu. Autora ieskatā, pēc lietas beigām, veicot iekšējo kontroli, nevis gaidot kādu sūdzību no ārpuses, būtu izvērtējams jautājums saistībā ar 201. panta pirmo daļu un pirmās instances tiesneša darbībām ievērot likumā noteiktās prasības un izpildīt savu pienākumu. Lai tiesnesis varētu novērst ar likumu viņam uzlikto pienākumu, – izlemt visus pieteiktos prasījumus, tiesnesim, atšķirībā no pusēm, ir dota tiesība pašam bez iejaukšanās no malas ierosināt papildsprieduma taisīšanu, ja kāds no prasījumiem nav izlemts. Tas nozīmē tikai to, ka likumdevējs tiesnesim ir piešķīris tiesību pašam labot savu pieļauto neuzmanību vai paviršību, neizlemjot lietā kādu no pieteiktajiem prasījumiem. Nevienam citam no lietā iesaistītajām personām minētā privilēģija – labot savu kļūdu – nav piešķirta. Tas ļauj secināt, ka tiesnesim ir gan pienākums, gan arī tiesība labot sākotnēji pieļauto kļūdu, neizpildot ar likumu uzlikto pienākumu. Autors nevar piekrist no lēmuma izrietošajai konstrukcijai, ka prasītāja tiesības neizmantošana atbrīvo tiesnesi no pienākuma, kas uzlikts ar likumu, nepildīšanas.

Minētajos apstākļos sabiedrībai ir tiesības sagaidīt, ka tiesneši paši ar likumā nostiprināto mehānismu – Tiesnešu ētikas komisijas vai Disciplinārtiesas – palīdzību radīs risinājumu līdzīgos gadījumos, kad tiesnesis tādu vai citādu iemeslu dēļ neizpildīs likumā noteiktās prasības. Autors neiztirzās jautājumu par to, kuram

no procesā iesaistītajiem minēto jautājumu vajadzēja virzīt iekšējās kontroles mehānisma iedarbināšanai. Tas nav konkrētā raksta uzdevums. Tomēr sabiedrībai kopumā ir tiesības sagaidīt no tiesām tiesību normām atbilstošu rīcību, tāpat kā no ikviena cita sabiedrības locekļa – ievērot tiesību normās nostiprinātās tiesības. Lai arī ne īpaši plaši, bet ar interneta vietnes starpniecību sabiedrība saņem informāciju par to, ka tiesnešiem ir ne tikai tiesības, bet arī pienākumi, kuru neievērošanas gadījumā arī tiesnesis saņem atbilstošu novērtējumu. Sniegtais novērtējums un sabiedrības plašāka informēšana tikai stiprinās uzticību tiesu varai kopumā.

Kopsavilkums

1. Civilprocesa saturu veido tiesību normas, kas satur tiesas un lietas dalībnieka tiesības un pienākumus. Tas ir savstarpēji saistīto tiesību un pienākumu kopums, kurš nosaka kā lietas dalībnieku, tā arī tiesas vai tiesneša rīcību. Pienākumi ir jāpilda visiem procesā iesaistītajiem atbilstoši likumā noteiktajai kārtībai. Ja par tiesību izmantošanu kontrole ir atbilstoša likumā noteiktajam, pienākumu pildīšanā ir novēršamas pieļautās nepilnības.
2. Latvijas Republikā visi cilvēki ir vienlīdzīgi likuma priekšā neatkarīgi no rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskās un reliģiskās pārliecības, sociālā, mantiskā un dienesta stāvokļa un izcelšanās. Tai skaitā neatkarīgi no veicamā darba. Pamattēze, kuras būtība ir radīt uzticību un paļāvību tiesas spriedumā nolemtajam un tam, ka vienlīdzīga attieksme būs pret ikvienu personu. Likums uzliek tiesu varai noteiktus pienākumus, kuru nepildīšana, nekonstatēšana, neatzišana var radīt un rada sabiedrībā sagrozītu priekšstatu par tiesu varu kopumā.
3. Tiesību izmantošana no lietas dalībnieka puses ir procesā iesaistītās puses brīva izvēle, kas nedrīkst tikt sajaukta ar puses veicamajiem pienākumiem procesā. Tiesnesim bez tiesībām, ko tam piešķir likums, ir uzlikti pienākumi, kuri tam ir jāveic. Tiesību normu neizpildīšana no tiesas puses, netaisot spriedumu par visiem pieteiktajiem prasījumiem lietā, nav pamats tiesneša atbildības neizvērtēšanai par tiešo darba pienākumu nepienācīgu izpildi. Minētais jautājums nav saistīts ar tiesnešu neatkarības jautājumu.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Apse D. Tiesību zinātne. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/7400>
2. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016.
3. Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998., Nr. 326/330. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>
4. Disciplinārtiesas lēmumi. Pieejams: <https://at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu/disciplinartiesas/disciplinartiesas-lemumi>

5. Langenbuhere K Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Prof. Edgara Meļķiša zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
6. Latvijas Republikas likums "Par tiesu varu". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847-partiesu-varu> [aplūkots 06.11.2021.].
7. Latvijas Republikas likums "Tiesnešu disciplinārās atbildības likums". Latvijas Vēstnesis, 10.11.1994., Nr. 132. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57677-tiesnesu-disciplinaras-atbildibas-likums> [aplūkots 03.11.2021.].
8. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 25.02.2021. lēmums lietā Nr. C33539318, SKC-243/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=1&year=2021>
9. Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.
10. Tiesnešu ētikas komisija. Skaidrojums. 14.10.2016. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/tiesnesu-etikas-komisijas-sedes>